

Epifanies de l'opinió: condició de ciutadania a Monarquia d'Espanya, voltants de 1770*

Epiphanies of opinion: citizenship-building in Spanish Monarchy, around 1770

per Julio A. Pardos Martínez

Universidad Autónoma de Madrid

Per a Julen Viejo,
Citoyen

RESUM:

Es tracta d'interrogar-se sobre les condicions de possibilitat de l'exercici de la *crítica* en els anys que envolten el que se suposa una fita decisiva de l'autoconsciència de la Monarquia d'Espanya, els voltants de 1770. L'exercici precisament es planteja la qüestió sense recórrer a categories com ara «Il·lustració», «progrés», fins i tot «reformes» i d'altres de similars, que solen ocupar l'atenció historiogràfica, i deixant en el seu lloc que l'escenari l'ocupin les categories de la imaginació literària del moment, d'ironia i «sàtira» a «drama/tragèdia», si entrecreuar amb les que organitzen el discurs del dret «públic», i es pregunta al final sobre la validesa heurística, per al cas hispà, de determinats suggeriments procedents de la història *conceptual*.

PARAULES CLAU:

Crítica, crisis, opinió, dret públic, censura moral.

ABSTRACT:

This essay explores under what conditions *critic* could be conducted during the years around 1770, a decisive decade for the «self-consciousness» of the Spanish monarchy. Instead of using concepts like «enlightenment», «progress» or even «reform», this essay give voice to literary categories like «irony», «satire», or «drama/tragedy» and explores their intercourse with those categories coming from «public» law.

Finally the article brings into question the heuristic validity of some suggestions made from conceptual history.

KEY WORDS:

Critics, Crisis, Opinion, Public Law, Moral Censure.

* Aquest treball s'enquadra en el projecte d'investigació HAR2011-27562, del Ministeri de Economia i Competitivitat. En el text, les referències [entre claudàtors] remetent a la sèrie de testimonis recollida després de l'exposició.

L'activitat *crítica*, dispositiu d'enjudiciament constitutiu de la «república de les lletres» –diguem la seva «polícia», amb expressió (Cadalso) del moment– i activitat fonamental dels *ciutadans* que componen aquesta «república», experimenta, en els dominis de la Monarquia d'Espanya i en el transcórrer generacional que va des de 1670 fins a 1770, un desplegament i una metamorfosi que cal qualificar d'espectacular per la seva conformació final *irònica*. Les pàgines que segueixen contenen un suggeriment d'interpretació de les posicions assolides en el punt d'arribada –«voltants de 1770» del subtítol–, una zona de dates corresponent a 1763-1777. El suggeriment n'inclou un altre al seu interior –derivat, i que aquí només s'apunta, a saber: que la cota assolida per la metamorfosi *crítica* i les seves obsessions marcaran la invenció de la ciutadania en el moment constituent posterior. És la «condició de ciutadania» també del subtítol. Les pàgines que segueixen sostindran que la gramàtica compositiva del nexa entre «vassall» i «legislació i sobirania», d'operació monàrquica ambdós elements i els seus complements, passa a debatre –i a adquirir limitacions d'alguna manera «preconstituents»– en un espai de planta jurisdiccional –crítica, censura moral, opinió– tramat en els intersticis de la «legislació i sobirania» vigents, precisament de planta també, i peculiarment, jurisdiccional. Es venia, des del darrer terç del segle XVII, dibuixant un llarg i corbat camí de dotació de sentit a espais d'experiència laterals, indirectes o intersticials per la mirada *central* de la Monarquia. I en aquest llarg camí hi varen poder haver moments en què la trajectòria cobra una densitat inusitada, i així s'apuntarà a la llarga dècada de 1763-1777 com el moment crucial en tot això. El «vassall» recorrerà aquest camí *reconeixent-se* en el trànsit *com a ciutadà sense sobirania*. Un oxímoron en les xarxes de quasi inabastables desplaçaments topològics: la cosa convida a plantejar una qüestió de *llibertat de la literatura*. La interacció de *crítica* i *censura moral* indica l'orientació de l'enquesta. En 1 se situa la qüestió esquemàticament, vers 1763-1764; de 2.1 a 2.8 s'exploren els intersticis del nus entre aquesta data i 1776-1777, gens casualment l'argumentació pivota sobre Cadalso i Jovellanos; i en 3, també esquemàticament, es projecta l'assumpte en direcció a temps sediciosament «revolucionaris».

1

Amb el pas dels anys quaranta als cinquanta del segle XVIII –després de les primeres compareixences de Mayans i Feijoo (1725 i 1726), de Segura (1733), i de Luzán (1737)– l'efecte acumulatiu del desplegament al·ludit es fa sostingut, i en el primer parell d'anys dels seixanta cobra un ritme d'acceleració irreversible. Per a aquesta primera inflexió, el pas dels quaranta als cinquanta, va ser fonamental que la *crítica* desbordés el territori que inicialment li era propi i sotmetés a la seva omnívora vocació de judici els territoris *disciplinaris* inicialment vedats de la teologia i la jurisprudència. Ignacio de Luzán, el 1747, i Enrique Graef, molt poc després –devers 1749-1750–, des de posicions molt distants van donar expressió a aquesta trajectòria. En tot dos, la crítica actua com a dissolvent de certes prèvies vigents en espais no sotmesos a la seva jurisdicció, i alhora dictamina sobre la presència d'un altre dispositiu d'enjudiciament que li és paral·lel, l'*opinió*. Aquí

Luzán y Graef es mostren divergents, bloquejant el primer [1] que determinades *veritats* –per exemple, «Amèrica es pot perdre»– s'obrin a la «vista del públic»– i partint Graef, en el seu suggeriment de recomposició monàrquica en clau *comercial* [2] –darrere la qual es troba, molt clar, la lectura i apropiació de Montesquieu– d'una consideració obertament apreciativa de la «llibertat de parlar». El «Dret Públic» que s'imaginava propi de la Monarquia (Pérez Valiente, el 1751), estava marcat per una gramàtica no estrictament coincident amb cap d'aquestes dues posicions [3]. I l'aposta de conversió de «sàtira» en *novel·la*, que marcarà la intervenció del pare Isla molt poc després, com és sabut, s'obre amb la primera, i justament famosa, apel·lació al «públic» de la literatura espanyola –en clau, a més a més, de *dret de gentes*.

D'aquest plural, i no poc contradictori, creixement de la intel·ligència *crítica*, amb les seves divergències i dependències exteriors, es va fer càrrec Codorníu en el pas dels cinquanta als seixanta, en *Dolencias de la crítica*, imprès el 1760, expressiu des del mateix títol del desballestament que el desbordament crític produïa. El que es volia veure allà com a «malaltia de la crítica» [4] era en realitat els símptomes d'una crisi de creixement en què el tarannà de la «guerra de tots contra tots» propi dels ciutadans de la «república de les lletres» manifestava una *vis expansiva* sense aturador. Precisament l'endemà de la publicació de *Dolencias de la crítica*, Codorníu es va haver de resignar a veure com el moviment de la crítica, el domini d'aquesta tan peculiar «república», el pul·lular dels seus «ciutadans», creixia vertiginosament. De 1761 són els *Diálogos de Chindulza*, de Lanz de Casafonda. I Clavijo y Fajardo posarà en marxa la primera sèrie d'*El pensador* el 1762 –interrompuda el 1763. Però sobretot és en el terreny de la crítica teatral on es produeixen els avenços d'ordre major, perquè posen en qüestió el dispositiu cultural barroc en el seu nucli central, l'escena. Els *Desengaños al teatro español*, en interacció amb els paratextos que acompanyen les seves intervencions per a l'escena, tràgica i còmica, del mateix moment –*Hormesinda*, després *Petrimetra*– constitueixen la palanca crucial, travessada de paradoxes, a aquest efecte, entre 1762 i 1763. La *crítica* assolía aquí, per expulsió, la condició de *jurisdicció negada*. I just en el moment en què, no gaire lluny, en parelles, però no tant, condicions «meridionals», es formulava la textualització decisiva de les condicions de possibilitat correlativa entre «jurisdicció» i «opinió» –entre «càstig» i «perdó»– destinada a constituir-se en clau de volta –*crisi*– en aquest transcurs: *Dei delitti e delle pene* de Cesare Beccaria, text del qual no es podrà prescindir ja –per la seva implicació per amb una justícia lletrada [5], per la seva nítida delimitació entre despotisme «domèstic» i «ciutadania»– [6], compareixia el 1763-1764 i es feia comunicable després d'aclariments substantius el 1766.

2.1

Les *Sátiras* del mateix Nicolás Fernández de Moratín són ja repetitives, en 1763-1764, respecte a les posicions pròpies assolides pel que fa a prosa crítica i poesia dramàtica. A aquestes alçades, la crítica ja ha fet alguna cosa més que insinuar-se en el terreny de la jurisprudència, amb la composició i publicació dels primers dos toms dels *Discursos críticos sobre las leyes y sus intérpretes* de Juan Francisco de

Castro que contenen, en 1765, una massiva operació de demolició. Tot i que res no se sap encara edificar sobre la runa de l'*opinió dels doctors* que s'hi provoca –les troballes de Burriel romanen, des de 1751, aïllades sense poder provocar una renovació de la jurisprudència espanyola en clau històrica– la cota assolida és indicativa. Sobretot si es compagina amb el desplegament de la intel·ligència crítica en el terreny sense rompre de l'economia, o de l'*aritmètica política*. Precisament una primera sèrie, el 1764-1765, de lletres de Nicolás de Arriquibar serveix per donar cobertura simultània –la primera carta s'ocupa de la «Utilitat dels escrits públics»– al desplegament de la crítica *econòmica* i a l'*expressió pública* que intenta establir ponts entre *crítica* i opinió. S'està, amb tot això, quan s'abandona l'any de 1765 per entrar en el de 1766, desplaçant les fronteres de l'activitat crítica fins a límits imprevisibles en el seu primer disseny. Les reimpressions de la *República Literaria* de Saavedra y Fajardo en aquests anys constitueixen un excel·lent contrapunt, i comentari, irònic també a la vista de la trajectòria.

Un text per a l'escena conté expressió del moment de *crisi crítica*, en plantejar, performativament, un problema de constitució d'opinió mitjançant un argument referit precisament a la constitució d'opinió. És *Raquel*, de García de la Huerta, compost *abans* del motí de la primavera de 1766 [7]. Amb *Raquel*, el desenvolupament crític enllaça i enfila amb el desenvolupament de l'*opinió*. I ho fa plantejant el problema de la correlació entre una *llibertat objectiva*, la «llibertat d'Espanya», i una *llibertat subjectiva*, la llibertat de «representar» de qui, fins aquí –però només fins aquí– apareixen sense esclatxes com a «vassalls» o «súbdits» a la Monarquia. García de la Huerta volia sotmetre a escrutini públic el valor corresponent a dues formes d'organitzar la Monarquia: «instruye más, corrige mejor las costumbres, y aun deleita más el corazón humano el castigo del vicio y el premio de la virtud que la compasión nacida de la representación de la opresión de ésta». Això és, una sobirania d'operació *condescendent*, la clau d'actuació de la qual és l'*economia de la gràcia*, usualment en forma de *perdó*; o una altra que tingui en compte el trànsit més comunicatiu de la retribució de la virtut, principi retributiu que haurà d'estar especialment atent, en clau de justícia, a les diverses formes de participació dels «vassalls» en els afers comuns de la Monarquia; per exemple, la participació que suposa l'habilitació per *representar*. Treu el cap, sense nomenar, el perfil del *ciudadà* en el desenvolupament d'aquesta *tragèdia*, i ho fa en el punt àlgid del desenvolupament del *bellum omnium contra omnes* que suposa ja l'esfera crítica.

És el cas que la crisi oberta a la primavera de 1766 –*el motí*– es va donar per cancel·lada mitjançant un recurs massiu a la *retòrica de la condescència*. La provisió del Consell que el 23 de juny de 1766 tancava la crisi mitjançant la reconsideració de les concessions efectuades en els primers moments del motí [8] procedeix desplegant el joc de superposició metonímica propi de la *publicitat representativa* –els regidors, per cas, *són la ciutat*: com a cos *representen*– per resoldre en una *dispensació condescendent* la clau de la qual és «la pietat inseparable de la reial clemència». *Raquel*, com a text, projectava una ombra allargada sobre l'esdeveniment. *Raquel*, com a esdeveniment, no trobava lloc en els plecs d'aquell text. S'obren les condicions de possibilitat per a la *invenció* del *ciudadà*. Trobarà el seu lloc en el desplegament de les epifanies de l'*opinió*.

2.2

Campomanes, que com a fiscal del Consell havia estat darrere de la provisió de juny de 1766, recorrent allí al lèxic de la *condescendència*, amb tot el seu desplegament d'un joc de «publicitat representativa», recorria ara, en el pas de 1766 a 1767, a un vocabulari que volia assenyalar en direcció a alguna altra banda per cancel·lar definitivament l'episodi del *motí* mitjançant l'expedient de l'*expulsió*: ara, una «monarquia universal» com la de la Companyia vindria fermant al seu particular *despotisme* a la monarquia pròpia, la d'Espanya, mitjançant també la manipulació d'un «estat d'ociosos» que així mai podrien convertir-se en «bons ciutadans». És aquest el vocabulari del seu dictamen fiscal en la causa de l'expulsió, i, com es pot inferir, el programa per al desplegament textual, personal i coral, dels textos i propostes que aconseguirien publicitat des de 1774. Completat amb la intensificació que es va donar llavors –afer del Monitori de Parma, 1768, amb la seva reducció «civil» de la matèria eclesiàstica– de l'aposta d'excavació de nous espais per al desplegament de les *regalies*, tot aquest desenvolupament, que permetia una certa recuperació en «tempo lento» de la política de reformes, si més no deixava també al descobert l'abast i límits del vocabulari amb què procedia. Res no pot segurament expressar-ho millor que la peculiar esquizofrènia amb què Arriquibar, entre 1768 i 1770, estenia la segona sèrie de les seves cartes, presentant-les ara com a *Recreación política*: un intel·ligent experiment *crític* relatiu a la «indústria nacional», pres en les xarxes de la «condescendència» o «qualitat paternal» que era «alta política» de la Sobirania; i imaginant a la Nació com a «feliç propagadora del poble escollit». No sembla que altres episodis de *crítica econòmica* –com el que plantejava el 1769 Enrique Ramos en el seu *Discurso sobre la economía política*–, per molt que es permetessin algun gest de complicitat a les peculiaritats constitucionals de la nació anglesa, s'orientessin molt millor en la cruïlla.

Si *recreació política* pogués donar-se, possiblement podia venir des d'un altre costat: com el despotisme de la Companyia respecte als ociosos, així altres «estancs» interferien la «llibertat de la literatura». Era, precisament, així com es presentava l'extens memorial que estenia Pérez Bayer, el 1769-1770, *Por la Libertad de la Literatura*, amb la seva proposta de reforma dels col·legis majors, «desestanc» de l'activitat latent literària que se sustentava en la idea de retribució de la virtut mitjançant el tràfic, multiplicat, de premis, animació així de la concurrència comunicativa. Era ja una altra «publicitat», i era ja un desplaçament irreversible –i irreversiblement marcat per l'operació ara altra de la Monarquia– de les fronteres de la «república literària» i de les condicions de pertinença de la seva peculiar «ciutadania».

2.3

A l'alçada de 1770, tot això sembla que s'amuntega d'una manera precipitada, obrint una certa situació de *crisi*. Serà visible quan la polseguera produïda pel *motí*, amb la seva seqüela, l'expulsió, s'assenti i l'horitzó a la vista resulti haver-se desplaçat un poc. I a més, haver adquirit un aspecte menys lineal. Dues intervencions textuais marquen la nova instància crítica, i constitueixen, precisament per

presentar-se com a polarització extrema, definicions nítides de màxima denegació, l'una, i condició originària, l'altra, de ciutadania.

Cal atribuir a José Cadalso, al Madrid de 1770 –es pot ser aquí bastant precís: a la Fonda de San Sebastián– el pas decisiu cap la segona. Dels textos que teixeix i desfà entre 1767 i 1770 –per a l'escena, lírics, satírics i de ficció utòpica– emergeix un de transparent vocació *no només crítica*. Amb les seves *Notas sobre la Carta Persiana* nr. 78 s'està, per descomptat, davant d'un exercici de crítica sobre la tasca crítica aliena. Ambdues crítiques, la del president i la de Cadalso, es plantegen la crítica d'una nació, l'espanyola en aquest cas, i Cadalso, a més, la de la crítica del president [9]. Crítica al quadrat, en suma. A més, es podria dir que al cub perquè per a l'enjudiciament crític de Cadalso la bateria argumental amb la qual aproximar-se a la «carta persiana nr. 78» era una familiaritat perfecta amb el joc de l'«esperit de les lleis» –una perfecta i gens dissonant apropiació del text de l'*Esprit des Lois*. La novetat és que, ara, tota l'operació crítica s'emprèn des de posicions que suposen adquirida, i operativa, una determinada certesa moral –ja no només judici intel·lectual en la república dels savis–, la de l'exercici d'una *censura moral* que no té en consideració, per arribar a *allò públic*, les condicions de la política imposades per *religió i govern*. El silenci de la política de la sobirania no regeix. Matèries de *religió i govern*, recinte sagrat en el qual no hi cap ingrès, s'exploren ara, sotmeses al desplegament de l'*opinió*, armada de la crítica, en una operació que inverteix la legitimitat de partida de les posicions: guardar silenci, manté Cadalso, equivaldria a col·laborar en el judici oprobiós del president. La censura moral eludeix *allò polític*, sense deixar de ser *pública*, per a una finta d'aproximació indirecta, posar en suspens el mecanisme de bloqueig participatiu en la legislació, lloc en el qual entra ara una legislació pròpia, incorporària i inabastable, la de l'*opinió*, llei de censura privada d'immediata versió cap allò públic com a jurisdicció de i per a iguals. Podria ser la ciutadania. És la seva *virtualitat*, bastant ara si es té en compte l'horitzó d'aquesta *gènesi*. Es pot endevinar l'ombra de Locke, allargant-se, darrere de la figura del militar gadità. És *el seriós* que s'amaga darrere una punta d'iceberg *irònica*. Val la pena atendre la performativitat de les *Notas* en qüestió, operació «declarativa» que per suposat es revela de molt més abast que el concret desmuntatge, línia a línia, del text de la carta persiana número 78, amb el seu seguici de tòpics, dels mostatxos a les ulleres, de les guitarres als escots de les espanyoles. «Catòlic i espanyol», Cadalso res afirma que frontalment el situï davant la política de la *religió i el govern* vigents. Però el trencament del *silenci* que la seva apreciació crítica vol conscientment activar, i de fet activa, suposa la plena «publicitat» –desbordament cap allò públic– de la *censura moral*, que ara legisla *en tant que opinió*, sobre la matèria. L'escenari per a tal cosa, d'altra banda –la Fonda de San Sebastián, com és sabut, focus de sociabilitat crucial, a l'efecte de cultura literària en el Madrid dels primers setanta– multiplica aquesta operació, tancant el seu cercle lògic. El tancament interior del text ja s'havia produït quan, entrant en la història de la nació –l'espanyola–, restitució crítica de la qual es tracta, es procedeix de d'un *esprit* que resulta ser perfectament congruent amb el de Montesquieu. Són una mica més que ecos de l'*Esprit des Lois* el que ressona, quan, a l'hora d'avaluar la «felicitat d'una nació» [10] s'afirma per Cadalso que «una nació de guerrers

mai serà feliç», faltant-li amb això els elements «que suavitzen al gènere humà», trobant el seu veritable bé «en la societat humana i comerç».

2.4

Es pot tenir una apreciació plena de l'abast de l'episodi si las *Notas* cadalsianes es col·loquen en paral·lel amb un text, de molt diversa factura i de redacció simultània, cap a 1770 també: els *Elementos de Derecho Público de la paz y de la guerra* de José de Olmeda, que van començar a circular en forma impresa a mitjan 1771. El que hi proposava Olmeda, en espanyol i aportant il·lustració de *notícies històriques, lleis i doctrines del Dret espanyol* –segons confessava així el mateix títol de la seva obra– era un intent de, diguem «recreació política» de dret espanyol *públic* a partir de l'apropiació massiva de Vattel. L'apropiació, que entre altres coses donava per inservible a aquest efecte l'*Apparatus* de Pérez Valiente, no era gens innocent, perquè es traduïa aquell *droit de gens* en el motlle de la lògica constitucional espanyola, amb les esperables metamorfosis en l'operació de transtextualització comesa. Des de l'arrencada, el «ciudadà» apareixia qualificat així per l'acció benefactora del sobirà; i el «súbdit» compareixia a l'hora d'identificar mitjançant quina voluntat es produïa, aquí, la legislació, la seva impulsió i perfeccionament [11]. El vocabulari del dret natural i de gents –en el moment, cal fer notar, en què s'obrien, 1770, oposicions a la nova càtedra d'aquesta matèria en els nous Reales Estudios de San Isidro madrilenys–, amb el seu seguici d'atenció al desenvolupament del «comerç», es posava al servei d'impulsos de relançament de les reformes, amb el coneixement que quedava fora de perill el fonamental, l'així *constitucional espanyol*: a l'efecte de desenvolupament operatiu del «depòsit de l'imperi», desplegament de la «sobirania», apareix el Príncep «revestit de tota l'autoritat pública» perquè «la Nació li ha cedit sense límits els seus poders». Es compon així «el Dret que es diu comunament regalia de la Majestat». Els qui són amb això «súbdits», ho són perquè «no tenen dret (ni tan sols en cas de dubte) de pesar la saviesa, o justícia, dels mandats del Sobirà». Però per a aquest pesatge, confrontació o examen, ja sabem que hi ha una altra «autoritat»: la de l'opinió, censura privada de versió pública no per mancada d'executivitat formal, destituïda de *força*. O precisament, per aquella destitució, dotada d'inaapel·labilitat com a jurisdicció. Participava en la legislació, el ciutadà virtual de Cadalso, legislava, amb la seva censura moral d'exteriorització pública. Constituïa un tribunal, dicció de dret que altres diccions, amb més voluntat legislativa, havien ja de tenir en compte.

Fent palanca a partir de les posicions aconseguïdes, no resulta estrany que sigui el mateix Cadalso el qui sotmeti a una despietada operació de crítica satírica les fonts que podien estar conformant l'opinió, precisament llavors. L'encausament general procedeix a *Los eruditos a la Violeta*, i no ha de passar per alt una precisió cronològica que està en l'origen de l'operació. La publicació del text d'Olmeda és d'agost de 1771, i és en les setmanes immediates quan Cadalso estén, en espai al seu torn de poques setmanes, la crítica de l'«erudició violeta»: al centre d'aquesta crítica, precisament, les lliçons del *catedràtic violeta* sobre «dret natural, i de les gents», lliçó «molt trivial. No es tracta més que del que es deu l'home a si mateix, i

als altres homes: el que un estat ha de tenir cura dins de si mateix, i respecte dels altres estats». La transparència de la ironia és contundent. Era l'apropiació olmediana de Vattel, palpablement, el que constitueix paradigma d'«erudició violeta» per a Cadalso. En matèria tan trivial com la concernida, és on es produeixen, precisament, les discriminacions entre les qualitats de «vassall» és o «súbdit» i «ciudadà». En sortir d'impremta a la darrereria de 1772, i amb un èxit de públic fulminant –en els viaranys del qual no es pot entrar ara, però que inclou la publicació immediata d'un *Suplemento* tan contundent o més que el text de partida– amb la crítica de l'«erudició violeta» la censura moral es torna contra el mateix estat de l'opinió, plec sobre si mateixa que constitueix una irreversible dada de maduració més que crítica. Tan severa apareixia que fins i tot va suscitar la protesta –principi de 1773– d'un Antoni de Capmany que jutjava l'operació justa però en excés severa, «espartana» –literalment– fins i tot. L'Atenes o l'Esparta metafòriques de Cadalso, en qualsevol cas, eren prou *sociables*, estaven habitades per *ciudadans* prou participatius per no quadrar, per molt que agités a Vattel, amb la *publicitat del dret* que volia Olmeda. La seva *legalitat* era ja una altra.

2.5

La construcció assenyalada, segons la qual els desplaçaments de la *censura moral*, constitutiva del tribunal d'opinió, recullen i es fan càrrec del moviment de desbordament de la crítica, tanca aigües molt pocs anys després, al voltant de 1773, i ho fa, sense coordinació aparent, des de dos focus allunyats però res distants. La Sevilla de Jovellanos, la Salamanca de –de nou– Cadalso. Enlloc es tracta de personalitats individuals, sinó de comunitats de ciutadans de la república literària que ja són conscients que són constitutives d'opinió, i fins i tot, saben fer de l'opinió constituïda el seu tema.

És el cas del Jovellanos sevillà devers 1773. A un magistrat usualment ben informat com ell no li havia pogut passar desapercebut un text com el d'Olmeda, matèria de la professió al cap i a la fi, i amb pretensions d'abast renovador ben ventilades. És possible que discussions en la tertúlia literària d'Olavide, a la promèria de 1773, entorn de la possibilitat d'aclimatació espanyola de la *comédie larmoyante* estiguessin en les arrels d'*El delincuente honrado*. Té sentit, pel que de sociable incorpora l'entrecreuament de gèneres que s'hi opera. Però sobretot amb *El delincuente honrado* es té una exploració sistemàtica i assequible –constituirà un altre èxit de públic– de la connexió entre *opinió* i *legislació*. El seu cas, la posició central de l'honor en una monarquia [13]. Per a un *magistrat* que ja cercava una *ciència del legislador*, com era ja el Jovellanos dels anys sevillans, el nus de problemes era ja massa temptador per deixar-lo passar de llarg. I el nus de retextualitzacions que amb això s'activava.

Perquè si amb el parell «honor»/«monarquia» es tracta de l'ombra de Montesquieu, amb l'altre, el del nexa «opinió»/«legislació», treu el cap, i una mica més, l'ombra de Beccaria. El seu llibre manual –gens mamotrètic: la forma ja indica un fons– sobre *delictes i penes* es traduïa en aquest precís moment, com a *Tratado sobre los delitos y de las Penas*, sortint d'impremta immediatament, el 1774. Amb això es té

una enquesta ràpida, sostinguda i precisa sobre alguna cosa més que el dret penal –encara té ple sentit que sigui, precisament, en aquesta matèria de dret penal, i de conformació judicial, on tot es decideixi si és que «de la llibertat i fortuna d'un ciutadà es tracta». Allà, en un perfecte espanyol [5 i 6] apareix un tractament sistemàtic de l'*opinió* que venia precisament a efectuar l'enderroc irreversible de l'*opinió doctoral* com a principi constitutiu de la jurisprudència de l'*ius commune*: la jurisprudència que sotmetia a l'àrbitri judicial i «magistral» tant la legislació del sobirà com els drets del súbdit inhabilitat per a la participació en la producció i perfeccionament d'aquella legislació. En Beccaria, el jurat i la seva posició com a justícia d'iguals, així *ciutadana*, era xifra d'un tribunal major, *el de l'opinió*, els veredictes del qual convenia atendre si de la *felicitat individual* –abans, per davant, de la col·lectiva– es tractava.

El delincuente honrado és, ras i curt, Beccaria en espanyol en una operació de transtextualització que depassava la mateixa traducció de Juan Antonio de las Casas [12]. Recollia el punt conflictiu de la legislació sobre duels i desafiaments per sotmetre a una crítica sostinguda l'operativitat del nexa «opinió»/«legislació». Explorava la posició *magistral* des de la posició, no precisament coincident, d'una prèvia i inapel·lable certesa moral constituïda per l'*opinió*. Apuntava altres procediments d'intervenció en els *costums* –és calc de Beccaria, també– mitjançant *instrucció* que no deixava gaire marge per a la legislació sobirana només perfeccionada per la *voluntat del magistrat suprem*. I si aquests eren els motius animadors de l'acció dramàtica, el tancament d'aquesta acció el proporcionava –ullet de nou al tancament, literalment, de Beccaria, intel·ligentment adaptat– un episodi de *perdó* regi que proporcionava la clau de volta, irònica, a la construcció tota. Té la seva poètica, la ironia. I té la seva *política*, aquesta poètica, que no coincideix amb la *política de la sobirania* no participada. La política d'aquesta poètica equivalia a una aproximació *indirecta* als problemes de *constitució d'autoritat*, vigent l'*autoritat d'una constitució* que volia veure només *vassalls* on començaven a habitar –en la realitat dels textos– *figures de ciutadans*.

2.6

En la Salamanca de 1773, Cadalso centrava una particular «acadèmia» on, per començar, es treien i posaven textos de Montesquieu i Vattel, entenent-se que amb ells no se sortia de la *literatura*. Cadalso va transformar allí –i va donar la seva primera publicitat, tal vegada més eficaç per no impresa– les posicions que ja sabem en una sort de novel·la epistolar de *formació* que resulta cabdal en tot aquest problema de *formació de ciutadania*. Són les *Cartas Marruecas*, el text de les quals estava tancat devers febrer de 1774. Declaraven en la seva arrancada no voler entrar en matèries de *religió i govern* –una declaració que ja ens és familiar. Es recloïen en la posició de *crítica d'una nació*, del seu particular «mixt de vicis i virtuts». Era, aquesta composició, el terreny per al desplegament literari de la sàtira, i l'horitzó on sabem que es desplegava la *censura moral*, amb la jurisdicció que li era particular, la de l'*opinió*. La figura *sociable* de Nuño era la contrapartida espanyola de la parella marroquina –un viatger, un savi–, composant així un triangle

de connexió no només epistolar que sotmetia a escrutini crític a la nació espanyola. I ho feia atenent a un fer-se i desfer-se del llenguatge que remetia, en interessant joc de miralls, a un *diccionari* de tant en tant consultat. L'entrada «política» en aquest diccionari, no tarda a aparèixer. Ho fa en la Carta número 51 [15]. Abans i després, la posició de fons es fa compatible amb una crítica del luxe nacional, i del projectisme com a tarannà usual davant els problemes del *comerç*. Sense necessitat de nomenar el *ciudadà*, es proporciona una definició de política i polític que remet a l'alternança temporal de governants i governats. Un calc, en dues línies, de tot un clàssic del gènere –la Política d'Aristòtil, el seu llibre tercer. És la definició de la *condició de ciudadà*. En el centre del text –i això no és casualitat, per a qui com Cadalso maneja sense problemes els dispositius de la retòrica clàssica– un punyat de Cartes –de la número 69 a la 71 qualifiquen aquesta *condició* com a activitat participativa per a la qual quadren els referents d'*entusiasme i patriotisme*, d'ambdues coses en combinació. Preparava per a aquest bloc una Carta sobre decadència nacional i una altra sobre la cultura que s'amagava darrere les festes taurines –les números 68 i 72 [14]. La *quietud* abstreta que xifra el comportament contrari al de l'*entusiasta* és la del vassall inhabilitat per a la política. L'*activitat* del ciudadà –el polític que exercita càrrecs de govern, o en qualitat de poder-ho fer– és la de l'*animal sociable* que desplega el seu regne moral en la conformació d'allò *públic*, dotant de sentit a àmbits d'experiència que la política de «religió i govern» no reté en les seves xarxes [16]. La forma literària escollida per Cadalso ja és expressiva de tot això, amb els seus pròlegs i escatocols rodejant el text de les mateixes *Cartas*. L'epistemologia era la de Locke. La moral era la de Shaftesbury. L'arquitectònica política era la de Montesquieu. No és estrany que Cadalso mateix deixés registre del seu malestar, i el dels seus *conciudadans* de l'«academia cadàlsica», cap a la Salamanca de memòria escolàstica –aliada amb l'erudició «violeta»–, i que al seu aixopluc, precisament, i és ironia, composessin un poc entre tots, aquest teixit epistolar que *figurava* la ciutadania. Montesquieu havia trobat una rèplica que procedia a la destrucció de la «gravetat espanyola» de manera *seria* sense deixar de ser *sociable*: Cadalso reescribia à la Montesquieu la *carta persiana número 78* de marres. A l'esdeveniment textual es donava el mapa genètic del *ciudadà*.

Si tot això es posava en línia amb el *Delincuente* de Jovellanos, i amb el net llenguatge de la versió espanyola del traductor Las Casas, tenim amb tot això un horitzó de figuració de la ciutadania com a condició de possibilitat per al teixit constitutiu de la Monarquia d'Espanya. Els textos, estrictament de composició paral·lela, en els quals Campomanes programava la incorporació de l'exèrcit d'«ociosos» a la xarxa de l'economia, no sense atendre la seva *instrucció* –textos de publicació programada entre 1774 i 1777– han de ser vistos en aquest context. Conjuntament, Cadalso i Jovellanos, amb el suport –que aviat atrauria l'atenció inquisitorial– de Las Casas, havien dotat d'un gruix moral irreversible, per la seva condició de *críters de publicitat*, a l'opinió.

2.7

Les *Cartas Marruecas*, com és sabut, es van empantanar des de 1774 en el laberint censor madrileny. Mentrestant, *El Delincuente* de Jovellanos aconseguia la publicitat de l'escena amb èxit creixent, primer a Madrid, més tard a Cadis. No és qüestió de deixar abandonats aquests textos i les seves novetats, però interessa ara fer-se càrrec de com la seva agenda va ser represa immediatament, amb uns efectes d'amplificació de temes i extraversió de posicions que arribarien a un punt crític amb el pas de 1776 a 1776. Mentre Cadalso se sumia en un silenci més intens que el de les seves *Cartas* –que va començar a circular inquietantment de manera manuscrita– Jovellanos redreçava als seus «amics de Salamanca» suggeriments de dedicació cap a temes que elevessin el punt de mira de la recerca poètica, el 1775. D'aquests temes s'estaven fent càrrec, a l'exterior del cercle de Salamanca, altres que no obstant això connectaven amb Cadalso per motius diversos. Va correspondre a Tomás de Iriarte, des de 1774, desplegar alguns dels interrogants cadalsians en una sèrie d'epístoles que exploraven la identitat de l'«egoisme» o la sociabilitat de la «Cort». A l'inici de 1777, l'*Epístola VII*, una peculiar guia de viatge per a Domingo de Iriarte «durant el seu viatge a varies Corts estrangeres» contenia alguna cosa més que una atenta descripció de les condicions de *llibertat* de la nació anglesa, «una nació en tot ben estranya», nació «tant lliberal com ambiciosa», que produïa la sorpresa «de veure... obrar i parlar amb llibertat els homes», component un «eixam» d'illencs «que han procurado, del comercio dueños / no conocer la ociosidad ni el hambre». Era el tòpic d'una constitució *feliç*, que ara s'acompanyava, en la imaginació viatgera –«yo sólo por la teórica percibo»– d'un gest de comiat despreocupat dels *antics*: «la antigua historia griega, y la latina, / no te parecerán ya fabulosas» davant l'espectacle de l'escena musical d'un Haydn, o del tràfec social londinenc, escenari de «la privada ambición bien dirigida al público provecho del Estado». Era una «privada ambición» que res tenia a veure amb l'«egoisme» que bloquejava qualsevol noció participativa de «pàtria». I de moment, la ruptura de l'«egoisme» l'efectuava Iriarte aportant una versió de la *Poètica* d'Horaci, el 1777 –dedicada, és clar, a Cadalso. Com a contrapunt, va correspondre a Manuel de Aguirre un desplaçament, pel seu compte i no menys intens, dels temes i motius de la figuraació del «bon ciutadà». Connexió cadalsiana al seu torn, Aguirre va explorar en diversos textos, que va aconseguir un cert nivell de publicitat no impresa, entre 1776 i 1777, els camins que convenia seguir explorant si es volia fer transitable la *invenció* del *ciutadà*. Hi eren l'honor, la «virtut», l'educació, el «luxe»: quatre nuclis de preocupació per a quatre textos escalonats entre aquestes dates que contenien les posicions de fons per a ulteriors desplaçaments, una dècada més tard.

2.8

Fent al seu torn contrapunt a tot això, convé no desatendre posicions com aquelles a les quals arribava Capmany cap a aquestes mateixes dates, component la seva *Filosofía de la Elocuencia* –impresa el 1777. Era un text que no feia justícia a les posicions pròpies de 1773. Enquistava la *sociabilitat* en les xarxes d'una retòri-

ca de matriu francesa, preceptiva, escassament *natural*, fins i tot amb els seus gestos de complicitat a un cert tarannà «enciclopedista». Entorn a l'*elocució* es podia lliurar, precisament, tota aquesta batalla per la construcció del ciutadà. Hom es troba el 1776, davant un episodi de revolta en l'ordre colonial ultramarí que precisament procedeix ara *declarant* independència. *Declaració*, tant com *independència*, o més, venia a constituir ciutadania. Emparentada estretament amb l'*opinió*, amb la qual compartia un comú horitzó *performatiu*, la *declaració* quedava fora de l'horitzó de visió de Capmany. La novetat relativa que la *filosofia* travessés el *tractat de l'elocució* quedava llastada d'arrel. Era una oportunitat perduda. I n'hi ha més. El 1777 es donava llum verda a la publicació d'un text nou d'Olmeda, el nostre conegut des de 1770. La seva *Noticia del establecimiento y población de las colonias inglesas en la América septentrional* –impreses el 1778– procedia, per a aquesta matèria, des de les posicions de 1770, d'aquell «dret públic» que sotmeté a Vattel al llit Procust de la comunitat de vassalls sota paternal tutela –incapacitació– de la regalia sobirana. Roman fora del camp de visió, no ja l'esdeveniment de la independència, sinó tot el complex entramat colonial de participació *ciutadana*, amb la peça del *jurat* pel mig, i una *opinió* que resulta la palanca fonamental d'*oposició* cap a un *despotisme* no menor per ser de planta parlamentària. Per a Olmeda hi ha pura geografia física i un cert etnografisme vulgar en la seva *Noticia*.

Jovellanos, mentrestant –també el 1777– traduïa a Milton, el *Paradís Perdut* del qual proporcionava l'avinentesa per a la meditació sobre la *desobediència* radical i primigènia. S'abandonava en aquest mateix 1777 la tasca traductora, índex potser aquest abandonament, d'incomoditat cap al llast entre *providencial* i *republicà* que travessava el text del Virgili anglès. Massa èpica, de moment. De moment, com evidenciava el setembre de 1777 la seva relació epistolar amb Campomanes, el que li preocupava era una *economia* que procedís des de pressupostos de *confiança*. Una cosa, ja es veu, bastant menys èpica. Es parlava sobre eraris, però en el fons, i per part de Jovellanos, se seguia excavant el sòl nutrici en què podia arrelar el *ciutadà*: la comunitat sociable del *crèdit públic*, una altra peça possible de l'imaginari de l'*opinió*. Campomanes volia una renovació de la jurisprudència que assegurés al *magistrat*. Mentre això arribava, prenia la decisió, també el 1777, de publicar en forma impresa el que més a mà es tenia, que resultava ser el *Proyecto económico* de Ward. Encara sense deixar de participar d'això, Jovellanos no es recloïa en aquesta posició. A hores d'ara, el balanç era clar. En tot aquest treball coral, es procedia mitjançant tàctiques d'aproximació indirecta a la *política* de «religió i govern». Amb elles s'intensificava un treball crític que ja feia temps que havia desbordat els límits de la «república de les lletres» –d'altra banda impuls primer que segueix operant– transferint cap el *polític* la *moralitat* d'un joc on cada participant era el sobirà de tots els altres participants, sense deixar d'estar sotmès al seu torn a la sobirania de tots els altres. En el territori de l'*opinió*, que legislava des del *privat* sobre «vics i virtuts», sense que fins allà aconseguís el dispositiu legislatiu de la sobirania vigent, pul·lulaven *sociablement* ciutadans *virtuals*.

3

Estava fet el fonamental. Les dècades següents, el parell de generacions que separaven 1777 de 1807 portarien moltes novetats, i algunes addicions substantives. Cabarrús, en una primera intervenció [17], amb ocasió de la preparació del dispositiu de *comerç lliure* el 1778, recollia ja tot el treball anterior quan imaginava l'activitat dels membres de la *Sociedad de Amigos del País* madrilenya, per *constituïció* separada de l'*administració*, com a *reconeixement* mutu de *condició de ciutadà*, arribant amb això a compondre un *cos* que concorre amb el *magistrat* en la promoció i perfeccionament legislatius. La composició corporativa del quadre quedava relativitzada, en el text, per una remissió, com a horitzó de tot l'argument, a les colònies «abans angleses» i al seu joc de *llibertats* nodrides per una dinàmica social basada en el *comerç*. Desenvoluparia Cabarrús aquestes posicions en textos de 1781 i 1783, al compàs d'una tasca d'implicació en els experiments financers lligats a la Banca nacional i els vals reals que permetien a la Monarquia sortir al pas de la cruïlla marcada per la guerra iniciada el 1779. Mentrestant, aportacions de Covarrubias (1783) i del duc d'Almodóvar (1785) donaven vida textual espanyola a tot un horitzó de constitucionalisme americà i britànic, deixant al descobert el paper central en tots dos d'una *opinió pública* que donava rèplica, plenament formada, a un edifici social sustentat sobre el paper *civilitzador* del comerç. Quan Cabarrús va airejar tot això, cap a la fi de 1785, en el seu *Elogio del Conde de Gausa*, senzillament buidava l'escenari per al següent acte en aquest drama de la *construcció del ciutadà*: es tracta de paper, crèdit, especulació, comerç, anglomania, luxe i corrupció, tot junt, més reforma fiscal com a clau de volta, estava agitant el drap davant qui, des d'inicis dels vuitanta, en epígrames, odes i sàtires, venia demanant una recuperació del temple moral dels clàssics «siendo mi proyecto imitar en todo a los antiguos». De gener de 1786 data la primera Carta de les adreçades per León de Arroyal al Comte de Lerena. En aquesta primera lletra, i en la immediatament posterior, a l'inici de 1787, estava contingut ja tot. Era l'adveniment de la ciutadania *republicana*, rèplica agra, irada i *constructiva*, encara que aïllada, a la *ciutadania* que havia desenvolupat les seves virtualitats en els intersticis de l'*opinió*. Procedint en estricte paral·lel a la imaginació republicana d'Arroyal, però des de les seves antípodes, Sempere va compondre devers les mateixes dates, 1786-1787, una història de la legislació sumptuària i del *luxe* que la provocava i desbordava, precisament amb intenció d'intervenir, des de posicions hobbesianes, a la guerra d'*opinió* que es lliurava entorn d'aquest resultat de la *comunicació sociable*. Jovellanos mateix, a l'alçada de 1784-1785, mostrava sorpresa davant el creixement de l'*opinió com a força* [18] i tot seguit bolcava els seus propis esforços cap a meditacions, profundes i temptatives, entorn de la noció d'*instrucció*, clau per a ell, més que una molt problemàtica *llibertat d'impremta*, de tota aquesta qüestió d'*opinió*. Per a reblar el clau de l'operació, devers 1787 donava a impremta el text d'*El delincuente honrado*, proveït d'un apèndix on s'aclarien les posicions que respecte a *opinió* subjeien a la composició del text dramàtic. Proporciona un excel·lent colofó, aquest colofó, a la nostra història de la *condició de ciutadania*. El *temps de silenci* que per a la Monarquia s'obre des de 1787 –no caldrà esperar 1789– no és precisa-

ment silencios pel que fa a aquesta història. S'obre amb el republicanisme d'Arroyal demanant, literalment, un *Licurgo* que mitjançant un *exabrupte* es fes càrrec de l'«ocasió» d'innovació constitucional [19], tot evidenciant una noció cíclica de la temporalitat, axialment contraposada a la de *progrés* de la ciutadania *menys severa*. I es tanca, entre 1797 i 1807 amb una floració de traduccions que fan accessibles a Blair, Adisson, Burke i, amb això, la base textual de la *revolució elocucionària* britànica, cultura potencial de fons per a certa activació del *ciudadà*.

Novetats, i algunes addicions substantives. Però totes parlaven ja, i ho feien a partir del *tournant* fonamental del llarg decenni 1763-1777, des de –o contra– una gramàtica de la ciutadania elements i complements de la qual giraven al voltant de la jurisdicció de l'*opinió*: al voltant de la *participació* en la construcció d'una *autoritat* més inapel·lable, per darrera, i irresistible, precisament per no tenir capacitat executiva, que qualsevol *magistratura suprema* acaparadora de *regalies*. Era aquesta participació, activada com a implicació en les operacions de planta jurisdiccional d'una *crítica* i una *censura moral* ampliades, el senyal primer que marcaria la mutació genètica del «vassall» a «ciudadà». També per tot això hi va haver la seva peculiar sort d'*acumulació primitiva*. Es creaven també, i convé apuntar-ho, condicions per a una relació problemàtica amb la *política com a tal*, i ja no només la del la «sobirania» que inhabilitava, des de la «tutela», a una comunitat de vassalls-súbdits. La creació de la *publicitat* de l'*opinió*, com a hàbitat per a la figura del *ciudadà*, només era possible encobrint una relació directa amb la política pel que fa a decisió. Són hipoteques per al futur. Revolució i Constitució, en el futur immediat, haurien de fer-se càrrec d'alguna d'aquestes hipoteques [20-23]. En qualsevol cas, que la revolució per venir hagués d'arrencar el 1807, obrint-se amb un episodi de commoció de l'*opinió*, té sentit. El *perdó* regi amb el qual es va intentar cancel·lar la *crisi* d'aquell octubre ja no va poder tancar, condemnat per l'*opinió* com a *farsa*, el pas a la *revolució*. Que aquesta volgués apuntar-se el tant d'haver trencat «els llaços que unien al vassall amb la llei i el sobirà» (així José Canga Argüelles, el 1808), generant al *ciudadà* en el tràngol, ja és una altra història –possiblement, una història de *crisi sense crítica*.

Textos

[1] Es cierto que la América se puede perder. Su conquista se juzgó como milagrosa, y casi tan milagrosa parecerá a todo buen Político su conservación; por lo menos, a las prudentes providencias, sabias leyes y justas precauciones con que aquella gran parte del mundo se gobierna y mantiene en la obediencia a su legítimo soberano se debe añadir también como esencial Constitutivo de su conservación una especial Providencia y asistencia del Todopoderoso, que por medio de la España quiere mantener allí su verdadero culto y Religión. Pero aunque podemos esperar que esta misma Protección Divina continuará en lo venidero, no obstante, como no hay Revelación indubitable acerca de esto, bien se puede decir que cabe en lo humano y en lo Político que la América algún día se pierda [...] Siendo, pues, cierto que es posible la pérdida de la América, ya que no hay medio de evitar que entre los extrangeros se sepa esta Verdad, y sólo se debe precaver su efecto, con-

viene zelar que a lo menos no se sepa en España, o no la sepa siguiera el Vulgo, o la mire como por entre velos y dudas y no como cosa fácil de emprender y de surtir efecto. Porque, como he dicho, a las empresas tenidas por fáciles se atreve cualquiera. En fin, ésta es una de aquellas verdades que la Alta Política debe procurar alexar todo lo que pueda de la Vista del Público; y si ahora se dicesse a la estampa en una obra que, aunque es traducción, no dexa de ser por lo mismo una tácita efectiva aprobación del Original, con este passo se acercaría mucho a los ojos de todos los que, antes bien, conviene encubrir o figurar como muy remoto, muy difícil o imposible de suceder. Y la razón de esta conveniencia es porque la Opinión en lo Político causa muy diversos efectos que en lo Physico y en otras Ciencias. Importa poco para la essencia de las cosas que se siga la opinión de Aristóteles o la de Lucrecio, o la de Cartesio: las cosas phisicas no mudarán por ello de essencia y serán lo que ellas son en sí y no lo que quieren los Philosophos que sean. Pero en lo político es muy otro el efecto, y las cosas políticas mudan de naturaleza, las más veces, a impulsos de la Opinión. El Gobierno de los Hebreos pasó de manos de los Juezes a los Reyes sólo por la Opinión de aquel Pueblo, que juzgó le convenía tener Rey como las demás naciones. La Opinión concebida contra la autoridad de los Reyes en Roma, por los excesos de los Tarquinius, tuvo fuerza de mudar aquel Reyno en República, y la Opinión particular de algunos romanos que no quisieron sufrir igualdad en el mando fue causa también de que aquella misma gran República se mudase en Monarchía. De modo que es máxima cierta que en todos los estados se debe tener gran cuenta y cuydado con la opinión en las Cosas políticas.

[I. de Luzán, dictamen de censura dirigit a J. de Carvajal, sobre la possibilitat d'impressió d'una traducció de *Lettres et Negociations de M. van Hobey, ambassadeur à la Cour de France. Pour servir à l'Histoire de la vie du Cardinal de Fleury*, 26/1/1747; ara a I. de LUZÁN, *Obras raras y desconocidas*, vol. I, edició de G. Carnero, Saragossa, Instituto Fernando el Católico, 1990, 214 i s., en concret, 215-6].

[2] En todas mis meditaciones es mi cuidado poner la vista en la diversidad de los genios de las Naciones, y por éste he encontrado en qué consisten los obstáculos y dificultades que a cada uno se ofrecen quando se quiere introducir alguna novedad en su pays [...]. Y por medio de estas disposiciones previas, haciendo una crítica análisis del genio y costumbres de la nación española, tengo averiguado que su condición y actual estado no es tan caprichoso ni extravagante como le pintan los extranjeros, los quales dan por causales de nuestra desdicha todo el patrimonio hodierno de nuestro modo de vivir, y que los daños que nacen de él son fáciles de remediar [...] Es injusticia el creer que el rey o sus ministros puedan por si solos saber y averiguar las causas de los atrasos de todas las cosas u dar disposiciones y providencias justas si no les ayudan hombres desinteresados, que contentos con sus empleos, sin más pretensiones ni deseos de ascensos, tengan libertad para poderles hablar y representar con desahogo y sin adulación aquello que alcanzaren sus talentos. Porque el gobierno es como el juego de naipes, en que más advierten los circunstantes que los mismos jugadores.

[J. E. de GRAEF, «Exposición de la respuesta del oráculo Delfico sobre la Monarquía de España», *Discursos Mercuriales*, vol. 1, Madrid, 1752; ara a J. E. GRAEF, *Dis-*

curso mercuriales económico-políticos (1752-1756), edición de F. Sánchez-Blanco, Sevilla, Fundación El Monte, 1996, 81 i s., en concret, 86-88.]

[3] Otros tienen ahora de nosotros la opinión de que las letras y estudios de leyes andan en España por los suelos, pero los propios extranjeros que se han dedicado a leer los libros de nuestros compatriotas han reconocido que esto es falso. Por eso, también tú debes conmoverte y destruir esa falsa opinión publicando tus libros [...]. Enriquecidos de ellos nuestros españoles no tienen porqué envidiar su Gravina a los Italianos y su Hugón a los franceses. No hablo de Puffendorf y Hobbes que escribieron de Derecho Natural y de Gentes no para enriquecimiento de la República sino para su perturbación y subversión, ni de quien ha escrito en estos últimos años un libro titulado *De l'Esprit des Lois (El Espíritu de las Leyes)*, del que no se te oculta cuáles y cuán grandes errores lo llenan y que, buscado con avidez y aplauso, podrá penetrar en nuestras fronteras no sin detrimento de nuestras costumbres [...]. Al degustar los nuestros los primeros elementos del Derecho Natural y de Gentes, das a tu propia casa los frutos para no escuchar a los Grocios, Pufendorfs, Seldenos, Heinecios, Cumberlands, Thomas, Wolfs, y otros de su especie y que saltaron nuestras fronteras del Norte, y que los españoles católicos se avergüencen de comer las algarrobas de tales desheredados.

[Epístola de José Torrubia, cronista general, a P. J. Pérez Valiente (13/6/1749), reproducida en els preliminars de *l'Apparatus juris publici hispanici, opus politico-juridicum, praecipua juris publici universalis, simulque hispanici elementa exponens*, Madrid, 1751; ara a P. J. PÉREZ VALIENTE, *Derecho Público Hispánico*, edición de P. Fernández Albaladejo, Madrid, CEPC., 2000, 37-9, en concret 38-39.]

[4] ¿En qué puede consistir que debiendo ser la crítica la salud de todas las ciencias y artes, se haya convertido en enfermedad de la república de las letras? No en otro, que en sus excessos. La triaca es contraveneno, pero tomada con demasía, daña la salud, y pone a riesgo la vida. Hemos llegado ya a tal extremo, que apenas hay semidocto, (de los doctos nada digo) que no adolezca de Crítico. Hasta el nombre de esta Directora Literaria se ha hecho tan vulgar, y común, que temo, no le suceda lo mismo, que a esta palabra, *Systema*: la qual pocos años ha, apenas se oía en nuestra España, y el día de hoy casi resuena en las Cozinas. Todos se pican de Críticos, y a todos pica la Crítica: aquéllos por la que hacen, estos por la que padecen [...] Dexennos pues así, que bien nos estamos así, y no nos metan a pleito la octaviana paz, de que gozamos. Instan los Críticos, que essa no es paz, sino desidia de corazón, y cortedad de vista, y tan perjudicial a la literatura, que poco a poco, y sin sentir, abre la puerta a la ignorancia [...] Se atreven al manejo de la Palabra de Dios, forzándola a decir lo que nunca quiso significar [...] Por abreviar, se atreven a las demás letras, que frecuentemente son necesarias para la genuina inteligencia de la Sagrada Escritura [...] Pues todo esto, quien no vè, quanto denigra a nuestra ilustre Nación, que de dos siglos a esta parte no sólo floreció con ventajas en esta Sabiduría Divina, sino también en todo género de Ciencias Humanas, y conocimiento de lenguas? [...] Porque verdaderamente no parece la crítica el día de hoy, sino el Imperio de Alejandro, que muerto él, todos sus favorecidos tie-

nen su ambición, y osadía de coronarse Reyes. Assí es en nuestros días, casi todos los Professores de la Crítica pretenden hacerse soberanos, y dar ley a los demás Literatos, por más que esta división antes coopere à la ruina, que no a la ampliación de su Reino; resultando de tan perniciosa discordia, como allá gravísimos males al mundo, así acá notable detrimento à la República de las Letras.

[A. CODORNÍU, *Dolencias de la crítica, que para la precaución de la estudiosa juventud, expone a la docta madura edad y dirige al mui ilustre señor Don Benito Gerónimo Feijóo, etc., el P. Antonio Codorníu, de la Compañía de Jesús, Honorario de la Academia del Buen Gusto de Zaragoza*, Gerona, Por Antonio Oliva, impresor y librero, 1760, «Prólogo», 1 i s., en concret, 1-12.]

[5] Pero esta certeza moral de pruebas es más fácil conocerla que exactamente definirla. De aquí es que tengo por mejor aquella ley que establece asesores al juez principal, sacados por suerte y no por escogimiento, porque en este caso es más segura la ignorancia que juzga por dictamen que la ciencia que juzga por opinión. Donde las leyes son claras y precisas el oficio de un juez no consiste más que en asegurar un hecho [...] para juzgar el resultado mismo no se requiere más que un simple y ordinario buen sentido, menos falaz que el saber de un juez acostumbrado a querer encontrar reos, y que todo lo reduce a un sistema de antojo recibido de sus estudios ¡Dichosa aquella nación donde las leyes no fuesen una ciencia! Utilísima ley es la que ordena que cada hombre sea juzgado por sus iguales, porque donde se trata de la libertad y de la fortuna de un ciudadano deben callar aquellos sentimientos que inspiran la desigualdad, sin que tenga lugar en el juicio la superioridad con que el hombre afortunado mira al infeliz, y el desagrado con que el infeliz mira al superior. Pero cuando el delito sea ofensa de un tercero, entonces los jueces deberían ser mitad iguales del reo y mitad del ofendido, así balanceándose todo interés, que modifica aun involuntariamente la apariencia de los objetos, hablan sólo las leyes y la verdad. Es también conforma a la justicia que el reo pueda excluir hasta un cierto número aquellos que le son sospechosos, y que esto le sea concedido sin contradicción; parecerá entonces que el reo se condena a sí mismo. Sean públicos los juicios y públicas las pruebas del delito, para que la opinión, que acaso es el sólo cimiento de la sociedad, imponga un freno a la fuerza y a las pasiones, para que el pueblo diga, nosotros no somos esclavos, sino defendidos; dictamen que inspira esfuerzo y que equivale a un tributo para un soberano que entiende sus verdaderos intereses. No añadiré otros requisitos y cautelas, que piden semejantes instituciones. Nada habría dicho, si fuera necesario decirlo todo.

[C. BECCARIA, *Dei delitti e delle pene*, (1763-1764, y 1766), en la traducció de J. A. de las Casas, Madrid, 1774; ara en reproducció facsimilar, *Tratado de los Delitos y de las Penas*, presentació de F. Tomás y Valiente, Madrid, Ministerio de Cultura y Ministerio de Justicia, 1993, 69-72.]

[6] Si la sociedad está constituida por familias habrá veinte mil hombres y ochenta mil esclavos: si lo está por hombres, no habrá esclavo algunos, y si cien mil ciudadanos. En el primer caso habrá una República, y veinte mil pequeñas

Monarquías, que la componen. En el segundo, el espíritu republicano no sólo respirará en las Plazas y juntas de la Nación, sino también entre las paredes domésticas, donde se encierra gran parte de la felicidad, o la miseria, de los hombres.

[C. BECCARIA, *Dei delitti e delle pene*, (1763/1764, y 1766), en la traducció de J. A. de las Casas, Madrid, 1774, ed. citada, 128.]

[7] El Plan de la Tragedia es sistema particular del Poeta, persuadido a que instruye más, corrige mejor las costumbres, y aun deleita más el corazón el castigo del vicio y el premio de la virtud, que la compasión nacida de la representación de ésta, aun cuando fuese capaz de mover tantas lágrimas cuantas bastasen a formar mil Guadalquivires.

[V. GARCÍA DE LA HUERTA, en «Advertencia del editor», a la publicació impresa de *Raquel* (1765-1766) Madrid, 1778; ara a V. GARCÍA DE LA HUERTA, *Raquel*, edició de J. A. Ríos, Madrid, Cátedra, 1998, 3a edició, 65-67, en concret, 67.]

[8] La congregación extraordinaria de gentes en Madrid, por el contrario, desde el día veinte y tres al veinte y seis de marzo de este año fue [nula, ilícita, insólita, defectuosa, oscura, violenta, de pernicioso egemplo, obstinada e:] *ilegal* su instancia al trono, porque se excedieron en sus pactos a materias, que no son de la inspección del pueblo particular; pues las representaciones generales tocan a las Cortes del Reyno, congregadas, y disueltas a la Diputación General del Reyno, que las representa, o al Consejo, todo esto bajo de los límites y reglas prescriptas por las leyes, y por el pacto general de sociedad, que forma la Constitución política de la Monarquía, y Nación Española [...] En estos términos entienden los Fiscales que [...] la voz general y común está por la desaprobación de los excesos pasados: no sufriendo las leyes ni la Constitución del Estado, que se sostenga el abuso de tales pactos; debiendo todos reposar en la benignidad del rey, en su clemente corazón, y en el amor con que derrama sus piedades sobre todos los vasallos y con mayor generosidad sobre la Plebe de Madrid [...] y no siendo decoroso a la Magestad permitir que de esta suerte se atropellen los Derechos Sagrados de la Soberanía y de la Legislación, ni consentir que tomen voz de pueblo quienes no la tienen por estas razones, ni necesitan tomarla, teniendo el Público representación legítima y Tribunales por donde recurrir.

[Real Provisión del Consejo, de 23/6/1766 (Respuesta Fiscal), ara en reproducció facsimilar a *El motín de Esquilache a la luz de los documentos*, edició de J. Macías Delgado, Madrid, CEC, 1988, sense paginar.]

[9] Los hombres de juicio extranjeros que han leído o viajado con utilidad no harán mucho aprecio de tal carta, la leerán alguna vez por pasatiempo o diversión, en fuerza del atractivo que tiene el estilo satírico. Los españoles de juicio (si acaso se nos concede decir que tenemos algunos) tampoco formaremos mucha queja de este agravio, despreciando una crítica tan infundada como atrevida. Pero los necios, que en todas partes abundan, se dejan alucinar con semejantes obras, y es muy justo no despreciar su concepto, no porque su voto sea respetable, sino porque su número es temible. En mi edad y carrera, parece absurda o a lo menos extraña esta

empresa, porque para ella se necesita una completa madurez, profunda ciencia y claro discernimiento en las materias de religión, política, derecho, historia y otras, so pena de defender la patria tan débilmente como nuestro censor la ofende. Pero nadie lo hace. Antes veo muchos españoles callar y, así, autorizar la calumnia con un tácito asentimiento. Dicen algunos que no se puede responder a esta sátira, ni otras semejantes, porque nuestra religión y nuestro gobierno nos impiden que produzcamos al público muchas razones que se podrían dar a luz en otros países donde reinase mayor libertad en estos dos ramos; y creciendo este error, callan y sufren la continua nota, dando motivo a su extensión por toda Europa nuestro vergonzoso silencio. Este es un nuevo agravio a la nación y a su religión y gobierno. Sin apartarse un punto del respeto debido a los dos, se pueden manejar las armas de la verdad, siempre victoriosas. Yo soy católico y español, pretendo combatir con fuerza las calumnias del Señor de Montesquieu, sin incurrir en la desobediencia de estos dos objetos. Para andar esta carrera hasta su término, tropiezo desde el primer paso, o me detiene un obstáculo, cual es no saber qué estilo es el más apto para esta clase de escritos. No me atrevería a determinarme si el mismo Señor Presidente no me alentara: seguiré su ejemplo, y puesto que el no se detuvo en este escrúpulo, pues empleó ya la sátira, ya la crítica, ya la ironía, ya la mofa, yo también tomaré la misma libertad sin detenerme contra un hombre solo, en la consideración que él no tuvo para toda una nación. Esto es pelear con armas iguales: *vim vi repellere licet*.

[J. CADALSO, *Notas sobre la Carta Persiana nr. 78*, ca. 1770, ara a J. de CADALSO, *Defensa de la Nación Española contra la Carta persiana LXXVIII de Montesquieu (Texto inédito)*, edició de G. Mercadier, Tolosa de Llenguadoc, Université de Toulouse, 1970, 3 i s., en concret, 4-5.]

[10] Grandes armadas, numerosos ejércitos, sumas considerables, con poco o ningún fruto y con mucho menoscabo de la población, agricultura y riquezas de esta península, la dejaron en breve [en tiempo de Felipe II] exhausta de todos aquellos artículos que constituyen la verdadera felicidad de una nación. Todos los españoles eran soldados, y excelentes soldados. Pero un pueblo compuesto de guerreros jamás será feliz, pues le faltan labradores, comerciantes, sabios y otras clases que suavizan al género humano y le hacen hallar su verdadero bien en la sociedad humana y comercio.

[CADALSO, *Notas sobre la Carta Persiana nr. 78*, ca. 1770, ed. citada, 9.]

[11] Es evidente que los hombres no forman una sociedad política, ni se someten a las leyes, si no es por su propia salud, y conveniencia. La Autoridad Soberana no se ha establecido si no por el bien común de los Ciudadanos. Un buen príncipe debe estar poseído de esta grande máxima, es a saber: que la soberanía y el poder no se le ha confiado si no es para la salud del Estado y la felicidad del Pueblo [...] Estando, como hemos dicho, refundida toda Autoridad Publica en la persona del Soberano, por consiguiente representa todo el cuerpo de la nación, y corren por su quenta los intereses, derechos y obligaciones de ella, reuniendo en su persona el poder, y magestad que pertenece al cuerpo entero del Estado, de quien es ca-

beza. Todo lo que hemos dicho antes, de las obligaciones generales de una Nación respecto a sí misma, comprende particularmente al soberano; Depositario del Imperio, puede mandar lo que le parezca útil para el bien público; mirar por la conservación y perfección del Estado; precaver su decadencia; velar por su seguridad y procurar por todos los medios posibles la mayor felicidad de los Pueblos; Para esto se ha de considerar al Príncipe revestido de toda la Autoridad Pública. La Nación le ha cedido sin límites sus poderes, para poder usarlos según los juzgue por conveniente al bien suyo. Este es el Derecho, que se llama comúnmente Regalía de la Majestad. Así como el Príncipe está obligado a mirar por la Nación, así todos los súbditos le deben una fiel obediencia desde el instante que lo reconocieron por Señor; de otro modo le era imposible gobernar el Estado; para lo que se requiere una puntual observancia à sus órdenes. Los súbditos no tienen derecho, (ni aún en caso de duda), de pesar la sabiduría, o justicia, de los mandatos del soberano: Este examen pertenece al Príncipe, y los súbditos deben suponer que todas sus órdenes son justas y saludables. En España (por benignidad de sus soberanos) es lícito, no obstante, representar en muchos casos, con el debido respeto, exponiendo las razones, para que mejor informado el Príncipe, revoque, o modere los decretos. El Señor Don Phelipe V. manda expresamente que se le represente y replique, cuya práctica han seguido después sus dignos sucesores.

[J. DE OLMEDA, *Elementos del Derecho Público de la Paz y de la Guerra, ilustrados con noticias históricas, leyes y doctrinas del Derecho español*, Madrid, 2 vol., 1771, vol. I, cap. V, «De los derechos, y obligaciones del soberano», 37-40.]

[12] Protestamos sinceramente, que después de haber meditado con seriedad (cuanto ha cabido en nuestra reflexión) las máximas de este Tratado, no hemos hallado más que motivos de desear pueda alguna vez llegar a los oídos de un Monarca, que siendo padre y defensor de sus vasallos, tiene lleno el mundo de su Clemencia, aun en los casos que requerían la más severa justicia. Si nuestra Nación, llena de estas nobles ideas, multiplicase las acciones virtuosas en la misma escasez de los *Delitos*, habría conseguido desvanecer lo horroroso de las penas.

[J. A. DE LAS CASAS, «Prólogo del Traductor», BECCARIA, *Tratado de los delitos y de las penas*, Madrid, 1774, ed. citada, ix-x.]

[13] SIMON: ¿De las leyes? ¡Bueno! Ahí están los comentarios que escribieron sobre ellas; míralos y verás si las conocieron. Hombre hubo que sobre una ley de dos renglones escribió un tomo en folio. Pero hoy se piensa de otro modo. Todo se reduce a libritos en octavo, y no contentos con hacernos comer y vestir como la gente de extranjería, quieren también que estudiemos y sepamos a la francesa [...] hablando la otra noche con Don Justo de la muerte de mi yerno, se dejó decir que nuestra legislación sobre los duelos necesitaba de reforma, y que era una cosa muy cruel castigar con la misma pena al que admite un desafío que al que lo provoca ¿Mira tú que disparate tan garrafal! ¿Como si no fuese igual la culpa de ambos! Que lea, que lea los autores, y verá si encuentra en alguno tal opinión.

TORCUATO: No por eso dejará de ser acertada. Los más de nuestro autores se han copiado unos a otros, y apenas hay dos que hayan trabajado seriamente en

descubrir el espíritu de nuestras leyes. ¿Oh! En esa parte lo mismo pienso yo que el señor don Justo.

SIMON: Pero, hombre...

TORCUATO: En los desafíos, señor el que provoca es por lo común el más temerario. Si está injuriado, ¿por qué no se queja a la justicia? Los tribunales le oirán, y satisfarán su agracio, según las leyes. Si no lo está, su provocación es un insulto insufrible; pero el desafiado...

SIMON: Que se queje también a la justicia.

TORCUATO: ¿Y quedará su honor bien puesto? El honor, señor, es un bien que todos debemos conservar; pero es un bien que no está en nuestra mano, sino en la estimación de los demás. La opinión pública le da y le quita ¿Sabéis que quien no admite un desafío es al instante tenido por cobarde? Si es un hombre ilustre, un caballero, un militar, ¿de qué le servirá acudir a la justicia? La nota que le impuso la opinión pública, ¿podrá borrarla una sentencia. Yo sé bien que el honor es una quimera, pero sé también que sin él no puede subsistir una monarquía; que es alma de la sociedad; que distingue las condiciones y las clases; que es el principio de mil virtudes políticas y, en fin, que la legislación, lejos de combatirle, debe fomentarle y protegerle.

[JOVELLANOS, *El Delincuente Honrado. Comedia en Prosa* (1773), Madrid, 1787, acte I, escena V; ara a G. M. DE JOVELLANOS, *El delincuente honrado*, edició de R. P. Sebold, Madrid, Cátedra, 2008, 117-119.]

[14] (a)

Carta LXVIII. Consecuencias del lujo.

Carta LXIX. Vida retirada.

Carta LXX. Respuesta a la anterior.

Carta LXXI. Continuación de la precedente.

Carta LXXII. Corridos de toros.

(b)

68. Trámites de la formación, auge, decadencia y ruina de los estados.

69. Descripción de la vida retirada.

70. Crítica de dicha vida.

71. Del patriotismo y otros entusiasmos, para sacar al hombre de su quietud particular, y llevarle a trabajar por el bien público.

72. [número tachado] De las fiestas de toros.

[De l'índex de les *Cartas Marruecas* de Cadalso (1773/1774), a (a) l'edició de Sancha, Madrid, 1793, i després a (b) Ms. 20288, núm. 39 de la Biblioteca Nacional de España, Madrid; ara reproduïts a J. CADALSO, *Cartas marruecas*, edició de L. Dupuis y N. Glendinning, Londres, Tamesis Books, 1966, 205 i s., en concret 208.]

[15] Carta LI. De Gazel a Ben Beley: Una de las palabras cuya explicación ocupa más lugar en el diccionario de mi amigo Nuño es la voz *política*, y su adjetivo derivado, *político*. Quiero copiarle todo el párrafo; dice así: «Política viene de la voz griega que significa ciudad, de donde se infiere que su verdadero sentido es la ciencia de gobernar los pueblos, y que los *políticos* son aquellos que están en se-

mejantes encargos o, por lo menos, en carrera de llegar a estar en ellos. En este supuesto aquí acabaría este artículo, pues venero su carácter; pero han usurpado este nombre estos sujetos que se hallan muy lejos de verse en tal situación ni merecer tal respeto. Y de la corrupción de esta palabra mal apropiada a estas gentes nace la precisión de extenderme más [...] tienen, no por pena, sino por tormentos inaguantables, todas las varias contingencias e infinitas casualidades de la vida humana [...].».

[CADALSO, *Cartas Marruecas* (1773-1774), 1789; ara a J. CADALSO, *Cartas Marruecas. Noches Lúgubres*, edició d'E. Martínez Mata, Barcelona, Crítica, 2000, 129.]

[16] Carta LXX. De Nuño a Gazel, respuesta de la anterior: [...] No me dilato más, aunque fuera muy fácil, sobre esta materia. Creo que lo dicho baste para que formes de tu huésped un concepto menos favorable. Conocerás que aunque sea hombre bueno será mal ciudadano; y que el ser buen ciudadano es una verdadera obligación de las que contrae el hombre al entrar en la república, si quiere que ésta le estime, y aún más si quiere que no lo mire como a extraño. El patriotismo es de los entusiasmos más nobles que se han conocido para llevar al hombre a despreciar y emprender cosas grandes, y para conservar los estados.— Carta LXXI. Del mismo al mismo: A estas horas ya habrás leído mi última contra la quietud particular y a favor del entusiasmo; aunque sea molestar tu espíritu filosófico y retirado, he de continuar en ésta por donde dejé aquella. La conservación propia del individuo es tan opuesta al bien común de la sociedad, que una nación compuesta toda de filósofos no tardaría en ser esclavizada por otra. El noble entusiasmo del patriotismo es el que ha guardado los estados, detenido las invasiones, asegurado las vidas y producido aquellos hombres que son el verdadero honor del género humano [...].

[CADALSO, *Cartas Marruecas* (1773-1774), 1789, ed. citada, 174 i s. i 177 s.]

[17] Señores. Todo quanto conduce a la felicidad pública interesa especialmente nuestra sociedad. Separados por nuestra constitución de la Administración, no podemos hacer más que gemir sobre los abusos, buscar su origen, y proponer los medios de su reforma. Pero si según las observaciones juiciosas de un contemporáneo mío, los que mandan, arrastrados por un movimiento rápido, no pueden detenerse en medio de su carrera, y analizar el mismo impulso que siguen, necesitan de que los sabios pacíficos y atentos observadores estudien sus operaciones y les manifiesten después lo que resulta de sus cálculos, para enmendarlas o proseguirlas; de forma que qualquier Estado necesita de dos especies de Ministros, los unos que mediten y los otros que ejecuten [...] Nuestra sociedad se puede graduar de un Cuerpo de Ministros pensadores, útil al Gobierno y por consiguiente a la Nación; tal es el mérito de nuestras reflexiones, que parecen inútiles al vulgo, y que, en mi sentir, equivalen a las acciones más heroicas hechas en servicio de la patria [...] ¿Quien hubiera dicho, veinte años ha, que habría, no sólo en la capital, sino también en las provincias, cuerpos de ciudadanos, que despreciando las vanas e impertinentes preeminencias de nacimiento o estado, se juntarían todos a porfía? Estudiarían la verdadera ciencia del hombre, procurarían la felicidad común sin interés y sin vanagloria, y exercitarían aquella verdadera virtud por tanto tiempo

desconocida en el montón de virtudes ficticias con que quiso la ignorancia suplirla? ¿Quién hubiera dicho que existiría un cuerpo en que se harían familiares las nociones de libertad, de propiedad y de justicia, en que quedarían apreciados en su verdadero los estorbos que había multiplicado el interés mal entendido del fisco y que los oponía en todas partes a los beneficios de la naturaleza, a los conatos de la industria, en una palabra, a la felicidad común? Nadie, sin duda, podía vaticinar revolución tan importante y tan dichosa. Haga lo que quiera el error para defender su imperio [...] el fruto de nuestras meditaciones fermentará en el silencio y sus efectos serán la época feliz que disipen las preocupaciones nocivas [...] Cuando nos falten semejantes ejemplos ¿podremos apartar la vista del magnífico espectáculo que los ofrece la América antes inglesa?, hablo de aquellas colonias que pueden asustar a un político astuto y limitado, pero que interesarán siempre al verdadero político, que es el filósofo; de aquellas colonias que reúnen toda la civilización y las luces de la Europa, con la sencillez de las costumbres antiguas, que compuestas de agricultores, de marineros, de comerciantes, saben cultivar estas profesiones útiles, al paso que defienden valerosamente sus derechos con las Armas, y los aseguran con la mejor legislación.

[F. de CABARRÚS, *Discurso sobre la libertad de comercio concedida por S. M. a la América meridional, presentado en 28 de febrero de 1778 a la Real Sociedad de Amigos del País*; reproduït a V. MARTÍN MARTÍN, «La libertad de comercio bajo Carlos III: Cabarrús, Jovellanos y Foronda», *Revista de Información Comercial Española* la 663, 1988, 25 i s.]

[18] ¿De dónde le viene a la *opinión pública* este espantoso influjo que tiene en la suerte de las sociedades? *Primero*: de su fuerza. *Segundo*: del modo con que obra esta fuerza. Su fuerza está en razón de las voluntades de que dispone, y de los medios que están a la disposición de estas voluntades. Y como diciendo *opinión pública* se dice opinión de la mayor masa de individuos del cuerpo social, es visto que esta fuerza es superior a todas las sumas de fuerzas de que puede disponer la sociedad, y aún a todos los medios que pueda emplear. *Tercero*: esta fuerza obra a un mismo tiempo en todos los puntos del territorio social, y de aquí la extensión de su influjo. Juzga todos los actos del gobierno, y de aquí la generalidad de su influjo. Decide sobre la inclinación de todas las voluntades, o sea en favor de estos actos, para apoyarlos; ora en contra, para debilitarlos y resistirlos, y de aquí la infalibilidad de su influjo. Cuando pues, esta opinión es ilustrada, justa y moderada, ¡qué bienes!; cuando siniestra, preocupada, violenta... ¡qué males no puede producir? «*Donde falta la instrucción no hay opinión pública, porque la ignorancia no tiene opinión decidida, y los pocos que saben, bien o mal, dan la suya a los que no la tienen*». Desde entonces, la opinión pública está, por decirlo así, al arbitrio de estos pocos. El pueblo, ¿*ha recibido por preocupación alguna opinión errónea*? Veréis cómo aquellos pocos, a quienes respeta, lisonjeando, intrigando, y poniendo en movimiento esta opinión, *disponen de su fuerza*. ¿Es la preocupación religiosa? Ved ya la superstición convertida en fanatismo (*las persecuciones de los judíos y al fin su expulsión*). ¿Es civil? Ved la insubordinación y la anarquía, excitadas en favor de ella. Si contra tamaño más hay algún remedio, está en la Instrucción».

[G. M. de JOVELLANOS, «Borrador de Reflexiones sobre la opinión pública», fragment s.d., ¿1790-1797?; reproduït a G. M. de JOVELLANOS, *Obras Completas*, vol. XI: *Escritos Políticos*, edició d'I. Fernández Sarasola, Gijón, Inst. Feijóo y KRK ed., 2006, 15-17.]

[19] El premio y justas recompensas son un poderoso estímulo de las acciones generosas, pero: ¿caso el premiarlas todas traerá muchas ventajas? ¿Crearé muchos héroes? Lo bueno es respectivo, y el modo de graduarlo es la comparación analítica de las cosas [...] La cosa parece ha llegado a su madurez, y sólo falta una buena resolución, fijando los ojos en el templo de la inmortalidad. Yo no negaré que la empresa es ardua, pero la consecución de éstas es la que siempre ha llamado el deseo de los héroes. La fortuna ofrece a la mano su inconstante cabellera, y las proporciones que tenemos hoy tal vez no las tengamos mañana [...] La España debemos considerarla compuesta por varias repúblicas confederadas bajo el gobierno y protección de nuestros reyes. Cada villa la hemos de mirar como un pequeño reino, y todo el reino como una villa grande [...] Un sabio legislador ha de poner su mayor cuidado en uniformar, en cuanto sea dado, las costumbres de los pueblos. Las escuelas, los juegos públicos, las cancioncillas vulgares, hasta los entretenimientos pueriles son dignos de la atención de la filosofía, sacando provecho de todo, como lo hacían los griegos, para crear la virtud, y aun la heroicidad, en la baja plebe. Un breve catecismo político, algunos epigramas, en parajes públicos, ciertas ceremonias en la admisión al estado de ciudadano, uno u otro distintivo a los que se esmerasen en cumplir sus obligaciones, en perfeccionar las artes, en perfeccionar la patria, etc., son cosas que nada cuestan y valen mucho [...] Para el logro de las grandes cosas es necesario aprovecharse hasta del fanatismo de los hombres. En nuestro populacho está tan válido aquello de que el rey es señor absoluto de las vidas, haciendas y del honor, que el ponerlo en duda se entiende por una especie de sacrilegio, y he aquí el nervio principal de la reforma. Yo bien sé que el poder omnímodo en un monarca expone a la monarquía a los males más terribles. Pero también conozco que los males envejecidos de la nuestra sólo pueden ser curados con el poder omnímodo. Las grandes mutaciones en los estados rara vez han sido efecto de la combinación de fuerzas. Un exabrupto del poder de alguna de las partes que le componen ha impuesto la ley a las otras y ha establecido la constitución [...] y he aquí la obra de un político legislador, y que exige toda la madurez y profunda meditación de la filosofía.

[L. DE ARROYAL, *Cartas económico políticas*, primera sèrie, carta IV, 13/7/1789; ara a L. DE ARROYAL, *Cartas económico-políticas (con la segunda parte inédita)*, edició de J. Caso, Oviedo, Universidad de Oviedo, 1971, 77 i s., en concret, 97 i s.]

[20] En el número de auxilios más importantes para difundir la instrucción pública se deben contar las imprentas, cuya multiplicación es tan necesaria para aquel gran fin. Entre las obras que pueden salir de estos depósitos y fuentes de sabiduría, se debe conocer como muy convenientes para difundir la instrucción los escritos periódicos, los cuales, por su misma brevedad y variedad, son más acomodados para la lectura de aquel gran número de personas que no habiendo recibido

educación literaria ni dedicándose a la profesión de las letras, tampoco se acomodan bien a una lectura seguida y sedentaria; pero sin embargo gustan de leer por curiosidad o entretenimiento esta especie de obras sueltas o agradables; razón por qué si fuesen bien escritas y sabiamente dirigidas y protegidas, serán muy a propósito para extender la instrucción y mejorar la opinión pública en la nación. La libertad de opinar, escribir e imprimir se debe mirar como absolutamente necesaria para el progreso de las ciencias y la instrucción de las naciones; y aunque es de esperar que la Junta de Legislación medite los medios de conciliar el gran bien que debe producir esta libertad con el peligro que pueda resultar de su abuso, es de desear que la Junta de Instrucción Pública proponga también sus ideas sobre un objeto tan recomendable y tan análogo al fin de su erección.

[G. M. DE JOVELLANOS, *Bases para la formación de un plan general de instrucción pública*, Sevilla, 16/11/1809; ara a G. M. de Jovellanos, *Obras*, B. A. E., XLVI, 268 s.]

[21] Hasta Fernando VII los españoles habían sido mandados por reyes cuya voluntad era la regla soberana del Estado. La perfidia que arrancó a este príncipe del trono en que acababa de subir produjo en el reino la revolución que experimenta [...] Porque no hay que engañarse: el mandar a españoles ahora no es un beneficio a propósito para príncipes, es una pensión, y bien dura, propia solamente de ciudadanos.

[J. M. QUINTANA, *Semanario Patriótico* 33 (22/11/1810); ara a *Crónicas de Cortes del Semanario Patriótico, 1810-1812*, edición de F. Durán, Cadis, Ayuntamiento de Cádiz, 2003, 75 s., en concret 76 i 82.]

[22] Pero usted me dirá: las Cortes han declarado la libertad de la imprenta y esto vale por todo; pero permítame que diga que tampoco en esto estoy contento, no porque repruebe esta libertad (que teníamos ya acordada en la comisión de Cortes, como usted verá en la memoria impresa de Morales que le envié de Sevilla), sino porque la resolución me parece muy anticipada. Esta libertad será buena como parte de una constitución ya hecha y que sea buena también; pero antes temo que no lo será. Me dirá usted que para que lo sea la nuestra debe empezar por aquí; pero, con su licencia, yo diré que sólo debe acabar. Usted sabe que la política no es todavía una ciencia, y que sea lo que fuere, somos muy novicios en ella. Usted sabe que las teorías políticas, que sólo conocen algunos, no bastan para hacer una buena constitución, obra de la prudencia y de la sabiduría, ilustradas por la experiencia. Las ideas de Juan Jacobo y de Mably, y aun las de Locke, Harrington, Sidney, etc., de que están imbuidos los pocos jóvenes que leen entre nosotros, son poco a propósito para formar la constitución que necesitamos [*1ª versión*: sé que hay otros cuyos principios políticos son bebidos sin reflexión en J. J. Mably, Locke, Milton y otros teoréticos que no han hecho más que delirar en política]. No tenemos por tanto que esperar las luces que nos faltan de la libertad de imprenta, y tenemos más bien mucho que temer, si nos vienen de afuera, que no se descuidarán nuestros enemigos en aprovecharse de este medio para difundir las que nos dañen, ni de comprar instrumentos que las apoyen. Todo esto, mi buen amigo, me llena de aflicción y me tiene en sobresalto. Mi deseo era preparar por

medio de nuestro plan una constitución modelada por la inglesa y mejorada en cuanto se pudiese, y a esto se dirigía la forma que ideábamos para la organización de la asamblea. ¿Podrá usted esperar ya este bien para la España? [...] Pero, hablando de mí, debo decir a usted que, aunque muy inclinado antes a volver a Cádiz y casi forzado a ello por el hambre (porque ni me pagan mi sueldo, ni acaban de salir de Asturias los franceses) estoy resuelto a esperar aquí hasta que vea más claro. Desde aquí cuidaré entre tanto de mi salud y de mi reputación, no haciendo reclamaciones al gobierno, que ya nada puedo, ni a las Cortes, a quienes no debo distraer, sino exponiendo a la nación cuáles han sido mi conducta y mis opiniones en el pasado gobierno y confundiendo al mismo tiempo las calumnias de mis enemigos [*1ª versión*: Tengo escrito sobre esto, no para la Regencia ni para las Cortes, sino para el público]. En este trabajo me he ocupado y entretenido antes de ahora, y si a pesar de la libertad de imprenta no pudiese publicarle aquí, veré si usted aprueba que se publiquen en Londres. *Omnis in hoc sum*.

[Jovellanos, a Holland, Muros, 5/12/1810.]

[23] No, decimos nosotros: entre los hombres no hay esferas, nada importa que a estas castas se las prive por ahora de la voz activa, que sólo podrá servir para sancionar distinciones odiosas, con tal que se les deje abierto el camino para aspirar a la más alta jerarquía, para salir de la violenta y estrecha esfera en que los ha tenido encerrados la ignorancia y la injusticia, para aspirar a los puestos distinguidos, para considerarse como hombres iguales a nosotros, ya que por naturaleza lo son. La comisión se ha hecho cargo de la distinción que hay de español a ciudadano y de sus diversos derechos: llama españoles a los que gozan de los derechos civiles, que son el objeto de la justicia privada y de la protección de las leyes civiles, y comprende bajo este nombre a todos los individuos que componen la nación; y llama *ciudadanos* a los que ejercen los poderes públicos que constituyen la soberanía, hasta ahora, por espacio de siglos ni españoles ni americanos habían disfrutado más derechos que los de españoles: ahora comienzan a disfrutar los de ciudadanos, determinando las Cortes su ejercicio según la conveniencia pública, única regla de justicia en este punto. Pues que las mujeres y los menores no ejercen derechos de ciudadanos, sin embargo de ser españoles, ¿por qué se pretende que las Cortes los concedan por regla general a unos individuos a quienes las leyes servían de tutores, protegiéndolos contra la superior capacidad del europeo, y que entren a gozar de repente de unos derechos cuyo abuso sería tan fácil como funesto, y tan visible, que las naciones más liberales como la Inglaterra y los Estados Unidos no se han atrevido a concederles?

[J. M. QUINTANA, *Semanario Patriótico* 79 (10/10/1811), ed. citada, 438 i s., en concret 441-442.]

NOTA CRÍTICA

Aquestes pàgines es van generar com a intervenció d'obertura per a un seminari sobre el trajecte contemporani, conceptual i pràctic, de la ciutadania *espanyola*. Ara es reproduïxen sotmeses a algunes mínimes modificacions, però conser-

vant la disposició adequada per a l'exercici de què es tractava: primer i principal, un grapat de textos per sotmetre a escrutini *en el seu conjunt*; a més, algun fil conductor que filés mínimament la seva lectura. Per això l'assaig que precedeix a l'important, la col·lecció de testimonis amuntegada entre 1763 i 1777, ha conservat ara el seu aspecte *assagístic*, sense altra remissió que la dels mateixos textos. Ara, en aquesta nota, es pot fer referència a les posicions subjacents al *filo rosso* al·lusiu que enllaça els textos, i també a les limitacions d'aquestes posicions i de tot l'exercici. Queda clar que l'impuls inicial procedeix d'un text que se suposa canònic: Reinhart KOSELLECK, *Crítica y crisis. Un estudio sobre la patogénesis del mundo burgués* [1959], edició de J. A. Pardos, Madrid, Trotta - Universidad Autónoma de Madrid, 2007. Precisament a la «nota preliminar» d'aquesta edició, se subratlla la condició irreductiblement *alemanya* de la reconstrucció oferta; i amb això, els límits de la utilització d'aquest «cas» com a experiència model, si del que es tracta és d'interrogar-se sobre com les vicissituds de la crítica i l'opinió es van entrecreuar aporèticament al cor del XVIII hispà, i com aquestes apories pot ser que tinguin alguna cosa a veure amb les que més tard van marcar la distinció entre «espanyols» i «ciutadans». L'exercici koselleckià hauria de qualificar-se, cercant *orígens* propis, i mantenint distàncies respecte a l'origen de la *Bürgerlichkeit* en qüestió. Per a la *deriva final* de l'assumpte, necessàriament una *filosofia de la història* que ja no es producte exclusivament alemany, el llibre imprescindible, i des del qual no es pot deixar d'escriure, és el d'Odo MARQUARD, *Dificultades con la filosofía de la historia. Ensayos* [1973], València, Pre-textos, 2007. Les «dificultats» allà nomenades ja són les de tots, com no es deixa de suggerir per la data de la seva publicació original. En qualsevol cas, el que he intentat aquí té ara un imprescindible punt de partida en el llibre de Felipe MARTÍNEZ MARZOA, *La sociedad y el círculo*, Madrid, Abada, 2012, amb el seu tancament material a la dècada dels seixanta del segle XVII. I s'ha de considerar una nota a peu de pàgina que prolongui cronològicament les consideracions sobre la «història crítica» de B. CLAVERO, *Institución Histórica del Derecho*, Madrid, Marcial Pons, 1992, 65 i s.; sempre avisada per la crítica de la «crítica» que presideix el fonamental «*Beati Dictum*: Derecho de linaje, economía de familia y cultura de orden», *AHDE* 63/64, 1993/1994, 7 i s., directament 116-117 («[...] con la crítica comenzaba a perderse la constancia de un transfondo de cultura [...]»). Més enllà de l'atenció cap a aquesta qüestió d'ideologia crítica, i venint a la cronologia abordada, l'argument que encasta els textos més amunt suggerits, de forta gravitació cadalsiana, s'ha de considerar prossecució del suggerit per José Fernández Montesinos, «Cadalso, o la noche cerrada» (1934; reimprès a J. FERNÁNDEZ MONTESINOS, *Ensayos y estudios de literatura española*, Madrid, Revista de Occidente, 1970, 167 i s.). He tractat, senzillament, d'amplificar les posicions del genial crític espanyol més enllà de les *Noches*. El tram cronològic immediatament previ compta amb una enquesta impecable pel que fa a detecció lèxica: Pedro ALVÁREZ de MIRANDA, *Palabras e ideas: el léxico de la Ilustración temprana en España (1680-1760)*, Madrid, Real Academia de la Lengua, 1992, amb atenció monogràfica a «crítica» i «crisis» en el capítol XII, 511 i s. El que calia era indagar com aquest cabal s'aboca, i estanca, al «lloc» descrit per Edward V. COUGHLIN, *La teoría de la sátira en el siglo XVIII*, Newark, Delaware, Juan de la Cuesta, 2002. D'aquest

«estancament» he intentat donar compte. I al final cal assenyalar, per a aquesta «Nota», també un text que m'havia passat per alt i permet nomenar el problema de fons: el que al capdavant estava en joc el porta l'arrencada i el tancament d'un:

[text penúltim] (a) Encontrará sin duda en Vuestra Excelencia favorable acogida el elogio de aquellos infelices españoles que, abandonados por los demás a la ambición romana, sólo supieron hallar amparo en la virtud. [...]

(b) Yugurta:

Junta el renombre
De Cipión Numantino a los trofeos
Del vencedor de Africa

Cipión: A Cartago,
Yugurta, la venció el romano esfuerzo;
Numancia a sí se vence. Su ruina
gloria da a España, a Roma vituperio.
Discordes españoles, si a Numancia
se hubiera reunido vuestro aliento,
como a la España mandan los romanos,
mandara a Roma el español desnudo. / Fin.

[Fragment de la «Dedicatoria» (a), y parlamentos finales (b), a Ignacio LÓPEZ DE AYALA, *Numancia destruida* (1775); ara a I. LÓPEZ DE AYALA, *Numancia destruida*, edició de R. P. Sebold, Madrid, Cátedra, 2005, 69 i 150-151.]

Per aquí caldria, tal vegada, abordar l'assumpte –tràgic, segons es veu– de l'em-pantanegament de la crítica: obsessió espanyola, compensació anticipada d'una filosofia de la història.